

UDK 159.942: 316.77

316.77:159.964.2

Esej

Eduard KlainKlinika za psihologijsku medicinu, Zagreb
Hrvatska**PSIHOANALITIČKO RAZUMIJEVANJE GOVORA MRŽNJE****SAŽETAK**

Govor mržnje je verbalizacija negativnih emocija destruktivnog karaktera. On je nažalost potreba čovjeka i vrlo je čest u ljudskom društvu. Nagonske je prirode i potaknut vanjskim faktorima. Čovjek je narcistično biće i svaka povreda samoljublja izaziva projekciju, a česta projekcija je govor mržnje. U obiteljima i drugim skupinama govor mržnje je prouzročen malignim predrasudama, generalizacijom mržnje, narcizmom malih razlika. Posebno pogodno tlo za govor mržnje je velika skupina koja ima sugestivno značenje i u kojoj se razvijaju najniži ljudski nagoni i visok stupanj destruktivne agresije. U zemljama bivše Jugoslavije stoljećima se gajio govor mržnje među raznim narodima i religijama, a izražen je u Domovinskom ratu u punoj destruktivnosti. Pomogla mu je i pojava karizmatičkih vođa koji su narod nahuškali na drugi narod. Goleme su posljedice govora mržnje na pojedinca, na obitelj i na druge skupine. Ubojstva, mučenja, progoni i osvete, a u posljednje vrijeme i terorizam pokazuju koliko je govor mržnje teška bolest koja se vrlo teško liječi. Nada je u mladim ljudima kojima bi trebalo pomoći da prihvate razlike među ljudima i narodima i preko njih bismo mogli spriječiti govor mržnje i vrlo opasan intergeneracijski prijenos mržnje i njegovih razornih afekata. Mi danas još uvijek stradavamo od posljedica govora mržnje.

Ključne riječi: govor mržnje, verbalna manifestacija mržnje, negativne emocije, agresivni nagon

Osmogodišnji dječak dolazi na pregled liječnici i kaže: "Mama i ja smo plakali kada su nas Srbi potjerali. Bilo me jako strah." Liječnica (također prognanica) kaže: "Neka, neka, i srpske majke će plakati." Dječak će suznih očiju: "Doktorice, nemojte da srpske majke plaču."

UVOD

Govor mržnje je verbalizirana projekcija destruktivne agresije "neprijatelja". Bio je, i nažalost ostao prisutan u ljudskom društvu kao verbalna manifestacija mržnje. Mnogi su uzroci i povodi za govor mržnje. U govor mržnje uključeni su razni psihički mehanizmi, koji su u načelu nesvjesni.

U ovom radu osvrnuli bismo se na individualne razloge za govor mržnje koji su pretežito nagonski, na uzroke koji potječu iz malih i srednjih skupina (obitelj, vrtić, škola, profesionalne i druge skupine) te na zbivanja u velikim skupinama (nacionalne, vjerske, kontinentalne itd.).

INDIVIDUALNI RAZLOZI ZA GOVOR MRŽNJE

Brojne su kontroverze u psihoanalitičkoj literaturi u vezi s agresivnim nagonom i posebno u vezi s nagonom smrti. Većina autora smatra da je agresivni nagon primarni nagon, koji nastaje prije libida, za što se posebno zauzima Gaddini (1972). Osobno prihvaćam primarnost agresivnog nagona i instinkta smrti koji je Freud postavio 1920. godine. On je smatrao da organska tvar tj. čovjek teži vraćanju u anorgansko stanje iz kojeg je i potekao. U prilog toj tezi danas je dokazano da postoji tzv. programirana smrt stanice. Gen za programiranu smrt stanice nedavno je pronađen i za to otkriće autor je dobio Nobelovu nagradu. Za našu raspravu važnije je promatrati što se događa u čovjeku zbog nagona smrti. Tako Freud (1933) u pismu "Zašto rat" piše sljedeće: "Instinkt smrti pretvara se u destruktivni instinkt kada je upravljen prema van, na objekt. Na taj način organizam čuva vlastiti život uništavajući tuđi." Stefan Zweig (1999) piše: "U ono doba često sam razgovarao s Freudom o strahotama Hitlerova svijeta i rata (1938.) Kao human čovjek bio je duboko potresen, ali kao mislilac nije se nimalo iznenadio toj strašnoj provali bestijalnosti." "Uvijek su mi govorili da sam pesimist jer proričem propast kulture pred nagonima; ali sada svijet – to me ne ispunjava ponosom - nudi najjezovitiju potvrdu mojeg mišljenja da barbarstvo živi u čovjeku, da je elementarni nagon - zapravo nagon za uništavanjem neiskorjenjiv iz ljudske duše."

Domovinski rat pun je takvih strašnih primjera. Osvrnuo bih se samo na jednu skupinu, a to su tzv. žene u crnom. To su majke, žene, sestre, nasilno odvedenih i nestalih ljudi u ratu. One, zbog posebne situacije u kojoj se nalaze, ne mogu obaviti proces žalovanja. Stalno očekuju povratak svojih bližnjih i zbog toga

se aktivira instinkt smrti u svojem introjektivnom i projekktivnom elementu. One generalizirano mrze sve Srbe, one mrze sebe, ne vjeruju nikome i pokazuju golemu agresivnost prema okolini i prema sebi samima, ništa si ne smiju dopustiti, moraju strašno patiti i svi to moraju vidjeti. Sanjaju svoje muževe, sinove, braću i to ih strašno pogađa. One ne smiju počinuti ni suicid jer bi to bilo olakšanje na koje nemaju pravo.

Ponavljanje edipske drame može kod ljudi također izazvati govor mržnje. Tako npr. odrastao muškarac koji iz bilo kojeg razloga regredira na edipsku fazu razvoja između treće i pete godine, kada je jako volio majku, a bio ambivalentan prema ocu, a u ambivalenciji je prevladavala mržnja, može te svoje edipske osjećaje prebaciti na svojeg nadređenog i o njemu govoriti sve najgore. U ratu smo vidjeli da su tu ulogu "žrtve govora mržnje vojnika" imali niži zapovjednici. Za više zapovjednike rezervirani su drugi osjećaji. Kod žena povratak i ponavljanje edipske faze obnavlja ambivalentan odnos s majkom u kojem je također prevladavala mržnja, a to se najčešće manifestira u govoru mržnje i samoj mržnji prema svecrvi prvenstveno, ali i prema nadređenima ako su žene. Zavist je po Melanie Klein jedan od prvih elementarnih osjećaja malog djeteta. To se lako može uočiti u dječjim igrama kada razbijaju igračke, sadistički muhama odsijecaju krila, a naročito vole razbijati igračke drugoj djeci koja su bogatija i imaju "bolje igračke". Na plažama se može vidjeti da dijete razbije dvorac od pijeska koji je napravilo drugo dijete i sl. Ova infantilna regresivna zavist manifestirala se u Domovinskom ratu u više situacija. Naveo bih samo dvije. Kada su postavljeni prvi balvani oko Knina marginalizirani, siromašni i neznčajni srpski ljudi s puškama zaustavljali su bogate strance koji su prolazili u skupim automobilima, maltretirali ih i doživljavali narcističko zadovoljstvo. Poznato je da su Crnogorci odbijali ići u srpsku vojsku za vrijeme Domovinskog rata, ali su se kao dobrovoljci javljali za rat na Dubrovnik. To je lako razumljivo jer su oni godinama gledali kako se Dubrovnik razvija, cvate i bogati se, a oni su živjeli vrlo oskudno i primitivno u svojim selima. Govor mržnje često je posljedica narcističke povrede ličnosti. Narcizam je generalno prisutan u svakom čovjeku, ali izraziti i nezreli narcizam je u narcističkim ličnostima. Međutim, u ekstremnim situacijama kada je samopoštovanje pogaženo, i pregaženo svi ljudi teško proživljavaju narcističku povredu. Primjera za to ima mnogo. Naveo bih samo jedan. Žrtve srpskih koncentracijskih logora pričale su da ih je najviše pogađalo gaženje njihova samopoštovanja. Vrlo teško su podnosili kad su morali lizati čizme mučiteljima ili lajati kao psi ili mokriti u gaće jer im nisu dopuštali da idu na WC. To ih je boljelo mnogo više od fizičkih udaraca i raznih mučenja.

STVARANJE GOVORA MRŽNJE U MALOJ I SREDNJOJ GRUPI

Primarna obitelj je najzaslužnija za stvaranje govora mržnje. Poznato je da su bake, koje su najčešće odgajale srpsku djecu u pasivnim krajevima Hrvatske, pričale zastrašujuće priče o Hrvatima, a u Bosni o Bošnjacima (Srbi ih isključivo zovu Turci). O tome će više govora biti poslije. Evo nekih primjera. Hrvat iz

Hercegovine, ratni veteran i invalid priča u psihoterapijskoj grupi kako se odmah javio u Hrvatsku da se bori protiv četnika. Sam je i pušku kupio. Djeda su mu ubili srpski žandari (ne spominje da je krijumčario duhan), a oca partizani (ne spominje da je bio u ustašama). Baka mu je o tome pričala i on je godinama čekao da se osveti. Osveta je sveta, nastavlja pacijent, praštanje je poraz. Evo još jednog primjera. Tijekom obilaska bojišta na planini iznad Dubrovnika susreo sam borca koji mi je s ushitom i sjajnih očiju strastveno pričao kako će poubijati što više četnika i kako su njemu ustaše idol. Pitao sam ga kako i zašto. Rekao mi je: "Moj ujak je bio ustaša u Drugom svjetskom ratu i bio je vrlo ugledan. Komunisti su ga poslije rata strijeljali, njegovu kapu do danas čuvamo u kući kao relikviju." (Klain i Pavić, 2002)

U sljedeća dva primjera pokazat ćemo kako se mržnji, odnosno govoru mržnje može javiti i otpor u obitelji.

Jedan moj pacijent javio se na terapiju dvadeset godina nakon traume. Otac mu je radio u Njemačkoj i prilikom povratka pjevao je nacionalističke pjesme. Zatvoren je i premlaćen do te mjere da je postao psihotičan i nikad se više nije oporavio. Moj pacijent godinama ima smetnje u komunikaciji s ljudima, miješane osjećaje osvete prema onima koji su mu tukli oca i potrebu za opraštanjem. Činjenica jest da on njih susreće u svojem gradu (radi se o manjem gradu u provinciji). Njegova se majka do danas nije oporavila od toga i svoju veliku mržnju prenosi na njegovu djecu. Pacijent nastoji prevladati mržnju jer smatra da za njih to nije nikako dobro kao što za njega nije bilo dobro kada je godinama gledao teško bolesnog oca i majku, koja je stalno govorila o mržnji prema komunistima. Evo jednog primjera iz razdoblja neposredno nakon Drugog svjetskog rata. (Sack, 1995) Lola, zapovjednica logora, bivša zatočenica Auswitza, pita svojeg pomoćnika, koji batinom mlati Nijemca: "Zašto ga tučeš, što je učinio?" "Evo oni su to meni činili u Auswitzu." Lola je napravila grimasu nezadovoljstva. Razmišljala je o sedam svijeća koje su je podsjećale na adolescenciju u Bedzinu i riječi židovskog dječaka odzvanjale su joj u ušima kao one njezine braće, uvijek spremne da se potuku s Poljacima kad su ih zvali "prljavi Židovi" i "šugavi Židovi". "Tko te tukao u Auswitzu", pitala je Lola židovskog dječaka. "Nijemci, one životinje." "Prezireš ih, dakle?" "Naravno, gospođo zapovjednice". "Dobro, onda mi reci, ako ih prezireš." "Nema ako." "A zašto želiš biti kao oni?" "Kako?" "Jer ih hoćeš tući, a to je ono što rade životinje", reče Lola. "Zašto ih mrziš ako" Lola napravi stanku, pogodila ju je činjenica da je Rivka, njezina majka, rekla isto njezinoj braći i njoj u Bedzinu: "Mi mrzimo Poljake", vikala su često njezina braća i sama Lola, a Rivka ih je podsjećala: "Mržnja vas ranjava, uništava vam srce i razbija dušu."

Pomoću ovih primjera došli smo i do vrlo važnog intergeneracijskog prijenosa mržnje. U jednom članku Freud (1915) je napisao kako ljudsko biće nije izloženo samo pritiscima neposrednog kulturnog okruženja nego također utjecaju kulturne povijesti svojih predaka. Volkan V. (1997) o tome piše na sljedeći način: "Intergeneracijski prijenos je kada starija osoba nesvjesno eksternalizira svoj traumatizirani self u ličnost djeteta u razvoju. Dijete tada postaje spremište

neželjenih dijelova starijih generacija. Budući da stariji imaju utjecaja na dijete, ono apsorpira njihove želje i očekivanja i natjerano je na neki način da to i ostvari. Tako se događa da dijete ima zadatak žalovati, preokrenuti osjećaj prezira i bespomoćnosti koji su pratili traumu njegovih prethodnika." Za govor mržnje intergeneracijski prijenos je neobično važan i na njega ćemo se još vratiti u ovom članku.

Maligne predrasude

Predrasude su dio ljudskog života i imaju ih svi ljudi. Postoje predrasude prema drugom spolu, prema starijim kod mlađih i obratno, prema bijelcima kod crnaca, žute rase itd. One su razumljive i ne štete ako kazuju gdje i kome pripadamo i da smo različiti od drugih. Međutim, predrasude postaju maligne kada ih prati govor mržnje i kada izazivaju destruktivne reakcije. Da samo kažemo neke primjere. Srbi u Hrvatskoj su bili odgajani u uvjerenju da su Hrvati genocidni narod koji su poubijali mnogo njihovih pripadnika u Drugom svjetskom ratu. Također su bili odgajani u uvjerenju da su svi Hrvati ustaše. Nacistička propaganda, a i antisemitizam prije nacizma i poslije njega prikazivali su Židove kao monstume, koji sišu krv djeci, kuhaju ih i prave od njih sapun. Ovo su najdrastičnije maligne predrasude, a ima ih još mnogo i mnogo. Blaži oblik predrasuda jest kada se one izražavaju u šalama i vicevima. Primjerice u raznim dijelovima bivše Jugoslavije pričao se vic o Bošnjacima. To je pitalica. Da li Fata ili Mujo idu jedan ispred drugog. Odgovor je prije rata bio da Mujo ide ispred Fate, a sada Fata ide ispred Muje. Zašto? Jer čisti minska polja. Jedna kolegica se uvrijedila kada je jedna psihijatrica u svojem predavanju rekla da Bošnjakinje skrivaju da su ih četnici silovali kako ih ne bi odbacili njihovi muževi. Kolegica Bošnjakinja je smatrala da sve žene, a ne samo Bošnjakinje, taje da su bile silovane, što je istina.

Generalizacija govora mržnje

Maligne predrasude su dobar uvod u generalizaciju govora mržnje. Svi smo mi svjedoci poznatih parola "samo mrtav četnik, ili mrtav ustaša, ili mrtav balija, je dobar". Ili "svi su Srbi kriminalci, nema lojalnih Srba" itd. Lakše bismo razumjeli da te agresivne i destruktivne projekcije na čitav narod imaju ljudi koji su proživjeli vrlo teške traume, npr. silovane žene i muškarci i žene u crnom o kojima sam govorio. Međutim, svjedoci smo da mnogi ljudi koji rat praktički nisu vidjeli imaju ukorijenjene predrasude i govor mržnje s projekcijom generalizirajućeg karaktera na čitave narode odnosno konfesije. Generalizirani govor mržnje, agresivne i destruktivne projekcije na drugi narod ili drugu vjeru jedna su od najvećih prepreka pomirbi i suživotu raznih naroda koji su osuđeni da žive zajedno na istom prostoru.

Narcizam malih razlika

Freud, S. 1930. i Diatkine, G. 1993. opisali su koncepciju narcizma malih razlika čija je osnovna ideja da ljudi koji su susjedi, koji su po svemu vrlo bliski

imaju veliku potrebu da ističu te razlike i na taj način budu bolji i važniji od onih drugih. Tako je narcizam malih razlika te i s njime povezane predrasude važan faktor za iskazivanje destruktivnog ponašanja i govora mržnje. Ima mnogo primjera za narcizam malih razlika među narodima koji su živjeli u bivšoj Jugoslaviji. Najveći broj i najznačajniji primjeri odnose se na razlike u jeziku. Jezik je, kao što znamo, jedan od najvažnijih faktora nacionalnog identiteta i kada se nacionalni šator počne tresti, jezik prvi biva atakiran. Hrvatski i srpski jezik nisu toliko različiti, ali se u konfuziji koja je nastala strašno ističu goleme razlike među njima. Jedan smiješan primjer: kada je srpski film titlovan, iste riječi se pojavljuju i u govoru glumaca i u titlovima. U nas, međutim, narcizam malih razlika nije vezan samo za odnose među narodima bivše Jugoslavije. Primjerice u Hrvatskoj postoji animozitet između kontinentalne Hrvatske i priobalja, postoji animozitet između Zagoraca i Dalmatinaca itd. Poslije Domovinskog rata se razvio veliki animozitet prema Hrvatima iz Hercegovine koji su u velikom broju došli u Hrvatsku, i po mišljenju nekih ljudi iz Hrvatske zauzeli važne položaje i vladaju zemljom. Evo jedan zanimljiv primjer. U susjednoj zemlji na Tijeklovo se održavao poslovni sastanak. Ljudi iz te zemlje rekli su predstavniku iz Hrvatske: "Koji vi to ustaški blagdan danas slavite?". On je mirno odgovorio "Vi seljaci i primitivci koji se smatrate katolicima uzmite Bibliju i pogledajte koji blagdan danas slavi Katolička crkva". U ovom primjeru je očito kako je govor mržnje izazvao istovrsnu reakciju, odnosno vrijeđanje ljudi koji su počeli govorom mržnje.

STVARANJE GOVORA MRŽNJE U VELIKOJ GRUPI

Za primjer bih uzeo nama najbliže zemlje bivše Jugoslavije. Pomoću povijesnog razvoja, literature i mitova pokušat ću objasniti pojavu govora mržnje u velikim skupinama. Poslije ćemo se osvrnuti na ulogu religije, karizmatičkih vođa i na koncepciju izabrane traume.

Povijesni aspekti

U svojoj knjizi *Zlo velike jetre: povijest i nepovijest Hrvata, Crnogoraca, Muslimana i Srba* Ivan Rendić-Miočević 1996. godine piše: "Ako kažemo da se društvo koje se obično naziva patrijarhalnim nije stoljećima promijenilo, ili se promijenilo vrlo malo, tada možemo zaključiti da oni nemaju povijesti". On nastavlja da u tradicionalna patrijarhalna područja možemo uključiti Crnu Goru, planinske dijelove Srbije i Bosne, Hercegovinu, dalmatinsko zaleđe, Liku i Makedoniju. To je vrlo važno jer na tim područjima žive Srbi, i to najviše bosanski i hrvatski Srbi, Hrvati i u manjem dijelu Bošnjaci. Ta su plemena živjela patrijarhalnim životom, a Dvorniković V. (1939) ih zove dinarskima. Po njemu patrijarhalni čovjek mrzi rad jer je rad smrt za heroizam. Ovo nas može podsjetiti na izjavu srpskog predsjednika Miloševića na početku srpske agresije kada je rekao: "Mi ne znamo raditi ali znamo se tući" (govor ispred srpske Skupštine 1990). Dvorniković V. (1939) također upozorava na moralnost i svetost osvete:

"Patrijarhalni čovjek ne može oprostiti jer on oprostaj izjednačava s porazom. U ovoj etičkoj dilemi on uvijek ostaje borac, balkanska a ne kršćanska duša."

Narodne pjesme i literatura

Narodne pjesme i literatura, nažalost ostali su generatori prijenosa interetničke mržnje, osobito u Srba i Crnogoraca. Tako je spjev "Smrt Smail age Čengića" koji je bio uvršten u sve udžbenike predstavljen kao povijesna istina i proizvodio je generacijama mržnju prema Muslimanima. U tom epu turski aga muči narod i sve im oduzima, a onda ih ubija. Grmek M. Gjidara M. i Šimac N. 1993. spominju Gorski vijenac, poznati crnogorski ep kao brevijar interetničke mržnje i generator njezinog transgeneracijskog prijenosa. U srpskim i crnogorskim epovima i legendama najveća mržnja je upravljena prema Turcima, odnosno prema Muslimanima. Nije čudo da i u ovom ratu Srbi manifestiraju mržnju prema Hrvatima i Muslimanima u desetercu. Evo primjera. Nakon pada Vukovara u studenom 1991. oni pjevaju: "Slobodane (Milošević) šalji nam salate, bit će mesa klat ćemo Hrvate". Godine 1992. srpski vojnici pjevaju: "Pored doma na selu kidišu Dušanovi rafali ih zbrišu" "Medo kaže povlači se brate ko će pobit tolike Hrvate". "Dule reče čekaj još ovoga da osvetim djeda voljenoga, jer za svakog našeg Srbina treba ubit bar dvadeset psina" (Klain, 1998).

Mitovi

Tijekom svoje povijesti Srbi su imali dva mita, jedan o njihovu junaštvu i hrabrosti, a drugi o genocidu koji su nad njima počinili susjedni narodi. Mit o genocidu uklapa se u koncepciju izabrane traume Vamika Volkana (2001). On kaže da je izabrana trauma kolektivno sjećanje na teški događaj koji je pogodio pretke jedne grupe ili nacije. Ta izabrana trauma se u danom trenutku pod vanjskim uvjetima obično revitalizira i reaktivira i može potaknuti velike i teške destruktivne ispaide. On povezuje izabranu traumu s kolapsom vremena, što znači da se skupini ljudi čini emocionalno kao da se ta teška trauma dogodila jučer, iako oni mogu intelektualno odvojiti prošli događaj od sadašnjosti. Izabrana trauma kod Srba je reaktivacija traume Kosovske bitke, koja se dogodila prije više od 600 godina, 1389. Na početku sadašnjeg rata oni su nosili kosti cara Lazara i uopće su se ponašali kao da je to bila njihova pobjeda, a ne poraz, što je također opisano kod izabrane traume. Naime, izabrana trauma može se pretvoriti u izabranu slavu. Kao posljedica tog mita dogodio se genocid nad Bošnjacima i silovanje velikog broja Bošnjakinja koje su držane u logorima do osmog mjeseca trudnoće da bi onda bile puštene i rodile "malu Srpčad". To je osveta za legendu da su poslije Kosovske bitke Turci poubijali svu mušku djecu i silovali mlade Srkinje da im rode Turke.

Uloga religije

Religija bi se trebala boriti protiv mržnje, trebala bi miriti narode, slijediti Isusovu izjavu na križu: "Oprosti im Bože, jer ne znaju što čine". Stvari su, međutim, sasvim drugačije. Volf M. (1998) o tome piše sljedeće: "Religija je živa i zdrava u današnjem svijetu, a nasilje također. Štoviše, čini se da u današnje vrijeme

moгу i surađivati sijući pustoš, što su i činili tijekom ljudske povijesti. Uz dvostruku pretpostavku da su religije važan čimbenik javnog života i da su "najfanatičnije, najokrutnije političke borbe one koje su obojene, nadahnute i ozakonjene religijom" (Küng, 1993:442), citirano po Volf M. (1998). Hans Küng je godinama tvrdio da se mir ne može promicati protiv religija nego samo s njima. Religije općenito zagovaraju nenasilje a istodobno pronalaze načine da ozakone nasilje u određenim situacijama. Njihovi predstavnici propovijedaju protiv rata, ali blagosiljaju oružje svoje vojske. Tako se duboka vjerska mudrost o nenasilju svodi na načelo koje nijedan plemeniti ratnik, koji drži do sebe neće zanijekati. Naime, da možete biti nasilnik kad god ne možete biti nenasilni, uz uvjete da su vam ciljevi pravedni (što oni obično i jesu iz jednostavnog razloga što su vaši). S religijskim dijalogom ili bez njega, bez načelne tvrdnje da nikada nije primjereno koristiti se religijom da bi se moralno opravdala primjena nasilja, religijske slike i religijske vođe i dalje će eksploatirati političari, generali koji nasilje provode."

Pojava karizmatičnih vođa

U velikoj skupini regresivni su procesi uvijek prisutni. Identifikacija s velikom skupinom pomaže ljudima da se oslobode straha i tjeskobe, da budu važni jer su pripadnici velike grupe. Te regresivne i narcističke potrebe čovjeka iskorištavali su i iskorištavaju vođe tijekom razvoja čovječanstva. Za homogenizaciju velike skupine najvažniji je neprijatelj na kojeg ćemo projicirati mržnju putem govora mržnje. Hitler je oduševljavao mase govorom mržnje protiv Židova, Tito je to činio govorom mržnje protiv bogataša, plemića i buržoazije, Milošević je to činio govorom mržnje upravljanim na Bošnjake i Hrvate, a Tuđman govorom mržnje prvenstveno protiv Srba. Potreba za projekcijom loših dijelova svakog pojedinca u velikoj je skupini uvijek prisutna. I zato su vođe animirali mase u borbi protiv pretpostavljenog neprijatelja. Već smo istaknuli značenje generalizacije govora mržnje, a to je prisutno u svih vođa: svi su Srbi četnici, svi su Hrvati ustaše, svi su Bošnjaci balije.

Utjecaj medija na govor mržnje

U skupini za pomirbu gdje su sudjelovali stručnjaci za mentalno zdravlje Srbi, Hrvati i Bošnjaci, Senad priča sljedeći doživljaj. Jednom je na srpskoj televiziji gledao koncert na otvorenom. Svi su se dobro zabavljali, djeca su se igrala, dok su se puštale pjesme o bosanskom predsjedniku Aliji koji će biti ubijen i o Muslimanima koji će također biti masakrirani a njihova trupla plovit će rijekom Savom. Tada se zaista loše osjećao.

Brane, Srbin iz Novog Sada, sjeća se kako je na TV gledao kolonu srpskih izbjeglica koja je nakon "Oluje" napuštala Hrvatsku. Plakao je žaleći jadne ljudi koji su pješice, na traktorima i konjskim zapregama napuštali Hrvatsku s malo stvari koje su im ostale. Ako komentiramo ova dva slučaja vidimo da je u prvom govor mržnje prema Bošnjacima jako uznemirio Senada, koji inače nije bio nacionalist. Teško je doživio riječi koje je čuo na TV i koje su bile u velikom nerazmjeru s dobrim zabavljanjem publike. Drugi primjer govori kako je Brane

vjerovao da su Hrvati protjerali Srbe iz tzv. Republike Srpske Krajine i da oni jadni i nevoljni protiv svoje volje napuštaju Hrvatsku. To nije mislio samo Brane, to je mislio cijeli zapadni svijet sve donedavno kada se otkrilo da je njihova evakuacija bila davno planirana i provedena po programu srpskih vlasti. O čemu se ovdje radi? Vodio se psihološki rat, u kojem je bilo vrlo važno uvjeriti svoj narod u genocidnost onog drugog. Pitamo se kako je to moguće. Ljudi žele da njihov narod bude pravedan, pošten i tu želju i fantaziju prihvaćaju kao realitet. I najmonstruoznije laži uzimaju za istinu, jer je njihova emocionalna potreba da vjeruju u svoju skupinu i da budu zajedno s njom. Oni nesvjesno potiskuju realitet koji je vrlo eksplicitan. Najbolji primjer za to je masakr na sarajevskoj tržnici Markale kada su srpski mediji rekli da su Muslimani tukli sami po sebi. To su grozne slike koje smo svi vidjeli na TV, ali mnogi su Srbi vjerovali da su stvarno Muslimani pucali na svoje. Bijeg stanovništva iz Vukovara bio je vrlo potresan na TV dok je marš četnika uz pjesmu koju smo već citirali o klanju Hrvata bio jednako dojmljiv. Svjesni smo da elektronički mediji, posebno zbog slike ili glasa, kada je u pitanju radio, imaju veliku snagu i utjecaj na govor mržnje. Naime, izrazito su sugestivni, a velike skupine koje su u stanju mržnje i projekcije na neprijatelja vrlo su prijemljive i sugestibilne. Realna je činjenica da se novine malo čitaju jer to nije u navici naših ljudi. Ipak, nađe se poneki pozitivan primjer. Ovih dana u novinama je pisalo kako udruge boraca iz Domovinskog rata nisu dopustile da četrnaestogodišnji Srbin, dječak koji igra nogomet u Vukovarskom klubu nastupi na jednom natjecanju samo zato što je Srbin. To je svijetli primjer, a udruge su zapravo premjestile svoju agresiju na nevinog dječaka. Ne znam, ali nisam vidio da je ovaj slučaj dobio veći publicitet u elektroničkim medijima.

POSljedICE GOVORA MRŽNJE

Najvažnija i najteža posljedica govora mržnje je njegova realizacija. Ona se najčešće vidi u ratovima koji su ispunjeni ubijanjima, mučenjima, progonima i diskriminacijama svake vrste. Poslije rata ostaju diskriminacije naročito po nacionalnom pitanju, što je prethodni primjer pokazao. Novi način realizacije govora mržnje su izgredi na sportskim priredbama. Najčešće se to događa na nogometnim utakmicama gdje se govor mržnje realizira u tučnjavama i teškim ozljedama ljudi, uz demoliranje stadiona. U novije vrijeme svjedoci smo da se to događa i u drgim sportovima, kao što je vaterpolo.

Osveta i delegirana osveta

Osveta uključuje mnogo emocija kao što su mržnja, bijes i krivnja. One su projektivnog karaktera, primitivne i arhajske u svojim manifestacijama. Dali bismo primjer iz Hrvatske između dva rata kada su se Hrvati osjetili zanemareni i nepravedno potisnuti od Srba. Tada se rodio ustaški pokret. On je za maksimu osvete imao "revoluciju krvi i oružja" i to od početka 1932. godine U svakom primjerku novina "Ustaša" moglo se pročitati "Nož, puška i bomba su idoli koji će vratiti seljaku plodove zemlje, radniku njegov kruh a Hrvatskoj slobodu." (Ovo je

bilo tiskano na prvoj stranici novina "Ustaša"). Oni koji piju krv hrvatskog naroda bit će uništeni tako da se vrug nikad više ne pojavi na hrvatskom teritoriju. (vidi Jelić-Buntić, . 1978; Kavran, 1940).

Potreba za osvetom često nije proporcionalna propaćenom. Svjedoci smo da su ljudi koji su mnogo patili, oslobođeni od potrebe za osvetom, dok je, naravno, bilo i obrnutih slučajeva. Mnogo je primjera iz naše bliže prošlosti o osveti. Na mene je poseban dojam ostavio jedan koji ću vam ispričati. Dječak, prognanik iz Hrvatske slabo je napredovao u školi. Jednog dana došao je njegov prijatelj i rekao njegovoj majci kako je Marko najbolji u razredu. Ona se začudila i rekla: "Kako kad znam da ima slabe ocjene." Dečko je odgovorio: "Ma ne radi se o ocjenama, on je najbolji u streljaštvu". Majka je pitala Marka kako to da je on najbolji u streljaštvu. Odgovor je bio: "Vježbam da ubijem ubojice mog oca". Dječak je vidio kada su mu četnici ubili oca, kada se očev mozak rasuo po podu. Zanimljiv je i problem delegirane osvete. Poznato je da su ljudi koji su stradali u logorima, borci neposredno pred smrt ili oni koji su bili mučeni, zadnjim snagama rekli "osveti me". Te riječi upućene njihovim prijateljima, drugovima ili članovima obitelji odzvanjaju dugo u ušima, nekima i čitav život.

Blokiranje pomirenja i oprosta

Prepreke pomirbi su brojne, o njima smo već govorili. Svakako da važnu ulogu ima i govor mržnje. Treba istaknuti još jedanput generalizaciju, demonizaciju cijele "neprijateljske" nacije, intergeneracijski prijenos mržnje, pomanjkanje povjerenja, destruktivne osjećaje, nacionalnu homogenizaciju s gubitkom individualnog identiteta, patološku koheziju u skupinama vojnika, prognanika i povratnika kao i ostalih žrtava rata. U skupinama veterana nekad sam imao osjećaj da se natječu tko će oštrije progovoriti govorom mržnje i u tome su prilično uspijevali, naravno na svoju štetu. Osvrnuo bih se s nekoliko riječi na problem nepovjerenja, koji je postojao i u Domovinskom ratu. Nepovjerenje je zapravo blaži oblik paranoidne reakcije i uvijek se nalazi u interetničkim sukobima. U našem ratu nepovjerenje je bilo usmjereno prema Srbima, naročito prema onima koji su ostali u Hrvatskoj, jer se one koji su se borili protiv nas nije moglo dosegnuti. Povjerenje, ali ne veliko pokazivalo se prema Srbima koji su se borili u Hrvatskoj vojsci. Za vrijeme hrvatsko-bošnjačkog rata bošnjački izbjeglice, kojih je u Hrvatskoj bilo mnogo, a najviše žena, djece i staraca, smatrani su neprijateljima i prema njima su ljudi pokazivali veliko nepovjerenje.

Terorizam

Govor mržnje važan je faktor u poticanju na terorizam i još važniji u vježbi i izobrazbi terorista. Možemo slobodno reći da je terorizam jedna od najvećih opasnosti današnjeg svijeta iz dva razloga: prvo, što se ne zna kada i gdje će teroristički čin biti izveden, i drugo, što nema adekvatne obrane od njega jer terorist žrtvuje vlastiti život. Volkan V. 2002. pokušava proniknuti u način izbora i vježbe bombaša samoubojica. On smatra da se biraju osobe čiji je identitet već poremećen i koji traže vanjski element za internalizaciju tako da se na taj način stabilizira njihov unutrašnji svijet. Npr. to su osobe koje su pretrpjele konkretnu

traumu, tj. prezir i podcjenjivanje od neprijatelja, npr. bili su mučeni, udarani ili su izgubili roditelja. Govor mržnje povezan s vjerskim fundamentalizmom, u ovom slučaju islamskim, dovoljan je da mladog Palestinca učini bombašem samoubojicom koji je sretan što može ubiti veliki broj nevinih Židova.

MOŽE LI SE SPRIJEČITI I LIJEČITI GOVOR MRŽNJE?

Ovo je vrlo teško pitanje. Dopustite mi da se upustim u utopističku fantaziju. Pomoći može ako uspijemo presjeći lanac intergeneracijskog prijenosa mržnje, bijesa, osvete i krivnje. A što to znači? U našem slučaju to bi značilo da se patrijarhalna obitelj transformira u modernu, da ljudi prerastu potrebu za apsolutnim autoritetom i da više nema nekritičnog nacionalizma povezanog s ksenofobijom. To bi značilo stvaranje dinamičkog grupnog matriksa karakteriziranog kohezijom i koherencijom kao u dobroj analitičkoj grupi. U svakom slučaju, potrebna je promjena objekata za identifikaciju. Samo kada skupina i njezini ciljevi nadomjeste autoritet kao identifikacijski objekt, može se postići stvarna promjena identiteta i ideala koju trebaju te skupine. U tom slučaju moći će se izolirati individualni kriminalac iz svoje skupine ili u našem slučaju iz svoje nacije.

Čini mi se logičnim da utjecajne institucije u društvu mogu pomoći. To su u prvom redu obitelji, zatim škole, od osnovnih do sveučilišta, crkva. Kakva je sada situacija? Rijetke su obitelji spremne osuditi govor mržnje i odgajati djecu u toleranciji prema svim narodima, rasama i vjerama. Ovdje se javlja i problem individualne žrtve, odnosno stradanja člana obitelji. Ima obitelji čiji su članovi stradali, a preostali znaju i mogu odgajati djecu u duhu tolerancije. Ima nažalost obrnutih slučajeva. Ono što se događalo i što se događa poslije Domovinskog rata nije ohrabrujuće. Obrazovni programi su vrlo nacionalistički obojeni i provode diskretan govor mržnje. Da navedem samo jedan primjer. U jednom udžbeniku povijesti stoji i ova rečenica: "Ratni zakoni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pogadali su samo one Židove, Cigane, Srbe, Hrvate i Muslimane koji su bili oponenti režimu". (Globus br. 444 str. 33 od 11.6.1999)

Crkva bi po svojoj funkciji trebala biti glavno mjesto gdje bi se tražio i dobivao oprost i za teške grijehe govora mržnje i za njegove realizacije, odnosno osvete. Imam osjećaj da Papine poruke koje su bile vrlo jasne, crkveni dostojanstvenici nisu čuli. Navest ću samo jedan primjer: Zagrebački nadbiskup monsijor Josip Bozanić u Vukovaru je u nedjelju 27.10.2002. (Jutarnji list) rekao sljedeće: "Nepremostiva je dubina zla u činjenici da čovjek sam po sebi ne može oprostiti grijeh drugoga čovjeka. Opraštanje nije u čovjekovoj već u Božjoj moći", ustvrdio je Bozanić. Mislim da su ove riječi predsjednika Hrvatske biskupske konferencije dovoljne da potvrde naprijed rečeno.

Grupe pomirbe

Model skupina pomirbe provodi se poslije Drugog svjetskog rata u različitim zemljama s različitim uspjehom. Treba istaknuti da je prošlo mnogo vremena od rata i holokausta dok su se počele okupljati skupine Židova, Nijemaca, Francuza itd. U našoj zemlji one postoje povremeno, ali su im uspjesi relativno mali. Smatram da su

rane još vrlo svježje, da je govor mržnje vrlo prisutan i da je teško postići veći stupanj pomirbe među posvađanim narodima. I sam sam vodio nekoliko takvih grupa u kojima su pripadnici Srba, Hrvata, Bošnjaka mogli progovoriti govorom mržnje i osloboditi se unutrašnjih pritisaka u kontroliranoj atmosferi. Koliko im je to pomoglo, ne znam. Smatram da na tome treba ustrajati i dalje sve više pokušavati sa skupinama pomirbe raznih struka.

Prisilno pomirenje je za mene besmisleno, a to provode međunarodne snage prvenstveno u Bosni i Hercegovini. To doživljam kao poligon za eksperimentiranje kolonizatora. Konkretni primjer je pokušaj postavljanja temeljnog kamena za džamiju u glavnom gradu Republike Srpske Banja Luci, što je izazvalo goleme prosvjede građana. Drugi pokušaj je uspio, ali uz jake vojne i policijske snage. Pomirba ne može biti prisilna i mora doći iz skupine, odnosno iz skupina koje se trebaju pomiriti, a nikakav diktat "gaulajtera" ne može pomoći.

Od početka rata sanjam o tome da ćemo moći raditi s mladima, naročito s djecom na pomirbi, jer djeca nisu jako zaražena nacionalnom i religioznom mržnjom. Obitelj ih zarazi, ali ako bi se neka sila u školi ili bilo gdje drugdje suprotstavila štetnim obiteljskim utjecajima, vjerujem da bi stvorili zdraviju populaciju mladih ljudi.

"Govor je moćan. Kada o nekome govoriš loše, sva gadost koju pripisuješ njemu, pada na tebe. Osramoćenog čovjeka ranio si i od onog što izlazi iz njegovih rana, trpjet ćeš ti i svi koji su čuli što si rekao. Govoreći dobro o nekoj osobi, o dobru koje je u njemu, tvoja duša i duše onih koji su prisutni, bit će osvjetljene." (Schnerson, 2003).

Govor mržnje je nažalost česta manifestacija destruktivnih potreba čovjeka. Očituje se u individualnoj i grupnoj komunikaciji. Individualni razlozi za govor mržnje nagonске su provenijencije potaknute vanjskim faktorima. Čest su im uzrok narcističke povrede odnosno gubitak samopoštovanje koje čovjek vrlo teško podnosi. I regresija ličnosti na ranije uzorke ponašanja također je uzrok govoru mržnje. U srednjoj i maloj grupi govor mržnje najčešće je obiteljski uvjetovan. Izazivaju ga: maligne predrasude, generalizacija mržnje (projekcija na cijele narode i vjere), narcizam malih razlika i drugo. Velika grupa je posebno pogodan medij za stvaranje govora mržnje zbog potrebe članova da se identificiraju s velikom grupom i da izraze destruktivne potencijale ne bojeći se kazne. Sugestibilnost pojedinca u velikoj grupi je golema. Govor mržnje na području bivše Jugoslavije ima daleke povijesne korijene. Nalazimo ga u narodnim pjesmama i pričama te u mitovima. Religija diskretno i zaobilazno podgrijava govor mržnje, iako ga deklarativno ne prihvaća. Pojava karizmatičnih vođa i njihov utjecaj na mase ostvaruje se pretežno stimulacijom govora mržnje. Mediji javnog komuniciranja, osobito TV imaju sve veći utjecaj i često potiču govor mržnje. Njegove su posljedice goleme, razorne za pojedinca, obitelji i veće skupine, npr. ubojstva, mučenja, progoni, osvete, blokiranje oprosta i pomirenja, terorizam itd. Govor mržnje je teška bolest koja se epidemijски širi, a teško se sprečava i liječi. Grupni rad s mladim ljudima mogao bi spriječiti intergeneracijski prijenos mržnje i tako zaustaviti ovu epidemiju. Edukacija u obitelji i školi mogla bi pomoći u spriječavanju širenja govora mržnje. U našoj domovini nažalost govor mržnje je još uvijek vrlo glasan i izaziva veliku štetu.

REFERENCIJE

- Bozanić, J.** (2002). Opraštanje nije u čovjekovoj, već u Božjoj moći. *Jutarnji list* 27.10.2002., str. 5.
- Diatkine, G.** (1993). La cravate croate. Narcissisme des petites differences et processus de civilisation" *Revue Francaise de Psychoanalyse* 4,1058-71.
- Dvorniković, V.** (1939). *Karakterologija Jugoslavena*. 85-91, Beograd: Geca Kon
- Freud, S.** (1915). *Thoughts for the times of war and death – the disillusionment of the war*. Standard edition XIV. London: Hogarth press.
- Freud, S.** (1920). *Beyond the Pleasure principle*. S. E. XVIII. London: Hogarth Press and Institute of Psychoanalysis.
- Freud, S.** (1930). *The narcissism of minor differences – Civilisation and its discontents*. S. E. XXI. London: Hogarth Press.
- Freud, S.** (1933). *Why war*. S.E. XXII. p.203 London: Hogarth Press.
- Gaddini, E.** (1972). "Oltre l' istinto di morte". *Rivista di Psicoanalisi* 18,179-197.
- Grmek, M., Gjidara, M., Šimac, N.** (1993). *Le nettoyage ethnique: Documents historiques sur une ideologie serbe*. 53-57, Paris: Fayard.
- Jelić-Buntić, F.** (1978). *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*. 53-67, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Kavran, B.** (1944). *Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska*. 100-138, Zagreb: Nakladna knjižara Velebit.
- Klain, E.** (1998). Intergenerational aspects of the Conflict in Former Yugoslavia, In Y. Danieli (ed.) *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, 279-294. New York: Plenum Press.
- Klain, E., Pavić, L.** (2002). Psychotrauma and Reconciliation. *Croat Med J* 43,126- 137.
- Rendić-Miočević, S.** (1996). *Zlo velike jetre: povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*. Split: Književni krug.
- Sack, J.** (1995). *Occhio per occhio*, 101. Milano: Baldini e Castaldi.
- Volkan, V.** (1997). Bloodlines – from ethnic pride to ethnic terrorism, 43, New York: Straus and Giroux.
- Volkan, V.** (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large group identity. *Group analysis* 34,79-99.
- Volkan, V.** (2002). The Mind of the fundamentalist/terrorist. The Making of Middle Eastern suicide bombers. *International Psychoanalysis (IPA Newsletter)* 11, 202, 29-31.
- Volf, M.** (1998). *Isključenje i zagrljaj*, 105. Zagreb: Steppness.
- Schnerson, M. M.** (2003) *Nebo na zemlji*, 50. Zagreb: Fokus komunikacije.
- Zweig, S.** (1999) *Jučerašnji svijet*, 337. Zagreb: Antibarbarus.

Eduard Klain

Clinic for Psychological Medicine, Zagreb, Croatia

PSYCHOANALITICAL UNDERSTANDING OF THE HATRED SPEECH

SUMMARY

The hatred speech is a verbalization of negative emotions that are destructive in their character. Unfortunately, its use represents a man's need and therefore it is frequently encountered. It is instinctive in nature and provoked by external factors. People are narcissists and every time their narcissism is hurt a projection reaction is caused, and hatred speech is one of the most common types of projection. In families and other groups, hatred speech is caused by malignant prejudices, hate generalization and narcissism of small differences. A large group that has a suggestive power and in which the lowest human impulses and high degree of destructive aggression develop, is especially receptive for the hatred speech.

Throughout the countries of former Yugoslavia, the hatred speech was nourished in various nations and religions and was exhibited in its full destructive power during Croatian Independence War. It was frequently used by emerging charismatic leaders who were setting off people against each other. Hatred speech left devastating consequences on individuals, families and other groups. Murders, tortures, massive displacements, revenge and lately terrorism, reveal how serious a disease hatred speech is and how difficult it is to cure. The hope is in the young, who should be helped in accepting the differences between people and nations and thereby stopping the tradition of hatred speech and its very dangerous inter-generational heritage and devastating effects. We are still suffering the consequences of the hatred speech.

Key words: *hatred speech, verbal manifestation of hatred, negative emotions, aggressive drive*
